

Socialistické kulturní potřeby a rozvoj socialistické osobnosti v dělnické třídě

Cílem statí je informovat o některých výsledcích výzkumného projektu *Rozvoj socialistických kulturních potřeb v dělnické třídě a politické řízení těchto procesů* a poukázat současně jak na problémy, tak na dosud otevřené otázky, s nimiž jsme se při této práci setkali.¹

Každý, kdo má prakticky řídit kulturní procesy a přitom rovněž organizovat rozvoj a uspokojování socialistických kulturních potřeb příslušnými kulturně politickými opatřeními, si musí – více či méně vědomě – položit vlastně vždy tyto otázky:

1. Které zákonitosti působící mimo kulturní sféru v úzkém slova smyslu podmiňují procesy proměn a vývoje kulturních potřeb?

2. Které kulturní potřeby se skutečně objevují v konkrétní sféře odpovědnosti – v okrese, kraji, podniku atd.? Jaké jsou v různých vrstvách a skupinách uvnitř dělnické třídy? Tento aspekt by mohl být nazván kulturně sociologickým aspektem problematiky.

3. Jak mají být hodnoceny kulturní potřeby? Kdy jde o socialistické kulturní potřeby v tom nejobecnějším smyslu, tj. jejich vznik, uspokojování a vývoj jsou spjaté s historickým pokrokem dělnické třídy a socialistické společnosti? Tento aspekt pojetí otázky by mohl být nazván kulturně politickým a axiologickým aspektem.

4. Které konkrétní a praktické kulturně politické aktivity, která kulturně výchovná opatření v nejširším slova smyslu mohou podporovat vytváření, uspokojování a rozvoj socialistických kulturních potřeb v dělnické třídě?

K problémům socialistické osobnosti

Charakter naší práce vyžadoval, abychom věnovali velkou pozornost problémům socialistické osobnosti a současně se snažili sledovat nejen aktuální vědeckou diskusi, ale respektovat v tomto směru základní názory klasiků marxismu-leninismu.

Zvláště důležité byly tyto základní názory a problémy vyjádřené v rámci socialistické teorie osobnosti.

1. Otázka vztahů mezi individuálními potřebami a potřebami dělnické třídy

Sociální obsah socialistické osobnosti je tvořen osvojováním si socialistického bytí dělnické třídy konkrétními jednotlivci; dělnická třída ve svém vývoji určuje i rozvoj osobnosti všech ostatních vrstev.

Naše výzkumy, které vycházely z otázky podstaty socialistických kulturních potřeb, nás také vedly k přesvědčení, že rozvoj konkrétní dělnické osobnosti se musí měřit a hodnotit podle toho, zda a jakou měrou se tato osobnost může a chce aktivně podílet na základních sociálních životních činnostech své třídy v materiální produkci, v politicko-sociálním životě, v kulturně trávené rekreaci a ve využití volného času ke zvýšení vlastní kulturní úrovně. Řečeno filozoficky, jde o to, jak dalece je určována souborem společenských vztahů (ve smyslu Feuerbachových tezí) své třídy. V tomto smyslu se stává skutečně socialistickou osobností v té míře, v níž si osvojuje „sociální bytí své třídy“. V praktickém životě se to projevuje zvláště názorně v takovém hnutí, jakým je socialistické soutěžení, socialistická práce, učení a život, různé sociální aktivity pracovních kolektivů.

¹ Rozvoj socialistické osobnosti je v NDR předmětem intenzivního teoretického zájmu, jak o tom svědčí řada vědeckých akcí. Z nichž nejdůležitější byla teoretická konference *Kulturní životní úroveň dělnické třídy v rozvinuté socialistické společnosti*, která se konala 23. a 24. 4. 1973 v Berlíně a byla

uspořádána Ústavem pro společenské vědy při DV Jednotné socialistické strany Německa a katedrou kulturní politiky Vysoké školy stranické K. Marxe. Její protokol byl vydán pod názvem *Arbeiterklasse und kulturelles Lebensniveau*. Berlin, Dietz-Verlag 1974.

Naše výzkumy nás však konfrontovaly i s druhou stránkou téhož problému. Jestliže je rozvoj socialistických osobností určován stupněm, v němž si jednotlivci osvojují sociální bytí dělnické třídy, pak vyvstává otázka: Co je toto sociální bytí? V jaké formě existuje? Kde se s ním setkáváme?

Jestliže chápeme osvojování v tom smyslu, v němž je dnes relativně jednoznačně interpretováno marxisticko-leninskou filozofií, jako jednotu odrazu a změny, můžeme říci: Konkrétní osobnosti dělníků, konkrétní pracovní kolektivy, které v socialistickém soutěžení socialisticky pracují, učí se a žijí, které se aktivně a organizovaně účastní politické moci vykonávané jejich třídou, si osvojují „třídní bytí dělnické třídy“ také v tom smyslu, že je prostřednictvím svých politických aktivit v marxisticko-leninské straně a odborech, prostřednictvím své práce v materiální produkci, své spoluúčasti na řízení státu, svých kulturních aktivit „nesou“, vyhrávají a obohacují.

Naše výzkumy nás rozličnými cestami dovedly k zásadnímu přesvědčení, že právě v takovém *produktivně činném* postoji ke stávajícím životním podmínkám — ať je to v materiální výrobě, nebo při zlepšování sociálních vztahů, či při změně vlastní osobnosti — se třídní bytí dělnické třídy projevuje obzvláště pregnančně, ne ve smyslu kvantitativně uchopitelného průměru, nýbrž ve smyslu sociální kvality.

Toto zjištění má bezprostředně praktické důsledky pro rozvoj socialistických kulturních potřeb: Jde o to, kde a kým je toto bytí nejvýrazněji reprezentováno. Je nutné položit si otázku, jak dalece řídící rozhodnutí, která učiníme o konkrétní činnosti kulturních zařízení — kulturních domů, přednáškové činnosti, práce ve sféře lidového umění atd. — skutečně specifickým způsobem uspokojují a rozvíjejí kulturní potřeby souvisící s osvojováním si třídního bytí dělnické třídy.

Naše výzkumy ukázaly, že ve vztazích mezi osobností a třídou mají rozhodující význam „zprostředkující“ články, z nichž zvláště významné jsou politická organizace třídy (marxisticko-leninská strana a je-

jí vedoucí role) a socialistický pracovní kolektiv.

Rovněž se potvrdilo, že v rozvoji socialistické osobnosti se projevují třídně typické rysy a že se tyto rysy promítají i do rozvoje socialistických kulturních potřeb v *různorodých individuálních a zvláštních* rysech rozvoje osobnosti a kolektivů. Z toho vyplývá, že by měla být nejen „trpěna“, nýbrž dokonce vědomě vytvářena *rozmanitost* kulturních potřeb a zajišťován široký prostor pro individuální záliby a zájmy v praktickém kulturním životě.

2. Otázka všestranného rozvoje socialistické osobnosti

Naše výzkumy vedly k tomuto závěru:

Všechny představy, že všestranně rozvinutá osobnost je jakýsi vševěd, všumělec, všechťel v metafyzickém slova smyslu, jsou abstraktní konstrukce. Kdybychom se pokoušeli uplatňovat tento názor například v *jedné* kulturní sféře a vyžadovali bychom od *všech* členů pracovního kolektivu *stejně* vyvinutý vztah ke *všem* druhům umění a *všem* uměleckým epochám, museli bychom spotřebovat všechnu energii na vytvoření vztahů k *jedné*, totiž umělecké sféře kulturního života, avšak zanedbat ostatní sféry, jako jsou socialistická kulturní práce, kulturně utvářená družnost, odborné vzdělávání atd.

Pro konkrétní řízení kulturních procesů, jimiž mají být rozvíjeny a uspokojovány socialistické kulturní potřeby dělnické třídy, je použitelné pouze toto pojetí všestrannosti rozvoje socialistické osobnosti:

Historicky konkrétní všestranný rozvoj socialistické osobnosti směřuje k vytváření takových schopností a potřeb, postojů a přesvědčení, vědomostí a znalostí, které činí tuto osobnost způsobitou podílet se aktivně na základních sociálních aktivitách své třídy:

a) na práci v materiální výrobě (komplexní socialistické racionalizaci, sociálním zvládnutí vědeckotechnické revoluce, stálém zdokonalování socialistických výrobních vztahů, socialistickém soutěžení atd.);

b) na politickém a ideologickém životě socialistické společnosti (aktivní společen-

sko-politická činnost, resp. činnosti, které jako vědecké, umělecké, kulturně vzdělávací činnosti slouží k formování socialistického uvědomění, zdokonalování odborných znalostí atd., které zvyšují kulturní úroveň dělnické třídy a všech pracujících);

c) na kulturním životě (zvyšování kulturní úrovně, reprodukce vlastní pracovní síly, rozvíjení materiální a duševní úrovně, jakož i sociální tvořivosti a sociálního blahobytu).

3. *Otázka určení člověka jako biosociálního živočicha*, jež je v procesu biologického života dialekticky rušeno v existenci člověka jako sociální bytosti. Pro uspokojování a rozvoj socialistických kulturních potřeb v dělnické třídě je tato otázka zvláště důležitá. Jedná se o to, jak dalece se v konkrétních podmínkách socialistické výstavby „životní funkce dané přírodou“ a potřeby, které byly považovány za podstatné biologické životní funkce člověka, staly „kulturními“, takže nezajišťují pouze materiálně život dělnické třídy, nýbrž mají i podstatný význam pro její kulturní úroveň.

K teoretickému vymezení potřeb

Jak teoretické, tak praktické kulturně politické odpovědi na otázku, jak má být politicky řízen rozvoj a uspokojování socialistických kulturních potřeb v dělnické třídě, předpokládají určité pojetí podstaty potřeb vůbec a kulturních potřeb zvláště, předpokládají vymezení pojmu socialistické kulturní potřeby.

Potřeby jsou mnohovrstevné, funkční (komplexní) společenské vztahy (sociální) určenosti, závislosti (potřebnosti) v bohatém a obsáhlém marxistickém smyslu tohoto slova, které zahrnují současné nároky na něco, usilování o něco, hodnocení něčeho.

V tomto pojetí jsou potřeby:

1. určité funkční vztahy;
2. vlastní jednotlivcům, skupinám, vrstvám a třídám jako konstituující prvek jejich vnitřní struktury; utvářejí orientačně a aktivně jejich společenské chování;

3. vždy konkrétně určované sociální ekonomickou strukturou společnosti;
4. projeveny v historicky konkrétně určené úrovni požadavků a systému hodnot;
5. vznášeny jednotlivci, skupinami, vrstvami a třídami na objekty uspokojování potřeb;
6. činnosti, vztahy a předměty.

V potřebách můžeme rozlišovat při nejmenším dvě „vrstvy“ vztahů objekt-subjekt, které se od sebe kvalitativně liší a současně se navzájem prolínají. Jsou to: – vztahy objekt-subjekt v rovině reálné existujících vztahů lidí k podmínkám jejich společenského jednání; bývají často označovány jako objektivní potřeby nebo společenské požadavky; – vztahy objekt-subjekt ve smyslu vztahů odrazu, k nimž patří komplikované procesy poznávání a hodnocení, volní snahy, psychické a ideologické mechanismy, krátce ty stránky, které jsou hlavně analyzovány v psychologických výzkumech o vzniku a rozvoji potřeb.

Pro politické řízení společenských procesů má toto rozlišení praktický význam.

1. Při konkrétní organizaci činností směřujících k rozvoji socialistické kultury práce, ke kulturnímu utváření prostředí, k světonázorové, ideologické či uměleckoestetické výchově dělnické třídy nemůžeme abstrahovat od otázky, čeho je pro pracující v konkrétním závodě, na konkrétním území, při určitém rozvoji materiální produkce, jakož i sociálního života, *skutečně zapotřebí*, aby se mohli podílet na podstatných, právě charakterizovaných životních činnostech.

2. Na druhé straně nemůžeme tyto činnosti organizovat, aniž bychom brali ohled na to, *do jaké míry* jsou podloženy *nejen racionálním vědomím*, nýbrž i *emocionálním souhlasem* jejich nositelů.

3. Je nutno přihlížet i k subjektivním požadavkům, které se v kulturním životě reálně objevují, *aniž by byly v souladu* se skutečnými požadavky socialistického rozvoje osobnosti. Socialistické kulturní potřeby v dělnické třídě vyrůstají na půdě komplikovaného politického, ekonomického a ideologického třídního boje s vládním systémem státně monopolistického kapitalismu, který se snaží bránit všemi pro-

středky ideologické diverze růstu socialistických osobností a formování socialistického životního způsobu.

Kdybychom přihlíželi pouze k první stránce, upadli bychom do nebezpečí, že budeme organizovat kulturní aktivity bez ohledu na dělníky. Kdybychom se orientovali pouze na subjektivní snahy individuální nebo také do jisté míry kolektivní povahy, dostali bychom se lehce do nebezpečí, že zanedbáme celospolečenské zájmy ve prospěch zájmů dílčích.

Chceme-li vycházet z potřeb pracujících při plánování kulturních procesů, musíme přihlížet k dialektické jednotě těchto obou rovin vztahů objekt-subjekt.

Obě roviny vztahů v komplexních potřebách vznikají relativně současně, ačkoli nejsou totožné. Máme vždy co dělat:

- a) s kolektivny dělnických osobností, které „potřebují“ určité vztahy, činnosti, materiální a duchovní statky a více či méně si to uvědomují;

- b) s racionálně nahlíženými nutnostmi, jimž ještě chybí emocionálně efektivní komponent;

- c) s požadavky, které se ještě nestaly uvědomělymi;

- d) se subjektivním „prožitkem nedostatku něčeho“, jemuž neodpovídá žádná „objektivní potřeba“.

Na druhé straně máme před sebou vedoucí kulturních procesů, kteří

- a) si v určitém rozsahu uvědomili objektivní nutnost kulturního rozvoje třídy a jednotlivých osobností;

- b) sice již racionálně uznávají jiné požadavky, avšak sami s nimi emocionálně nesouhlasí, poněvadž s sebou přinášejí případně náhlé změny v jejich dosavadní činnosti;

- c) si ještě neuvědomili určité požadavky, popřípadě považují za společenský požadavek něco, co jim již není – v této souvislosti je třeba respektovat Leninova slova, že je nutné učit se od mas, aby-chom je mohli učit.

V teoretické i praktické práci hraje vel-

kou roli *dialektická jednotá relativní určitosti a relativní neurčitosti potřeb, jakož i přeměna potřeb v zájmy a naopak.*

V našich výzkumech jsme se v tomto směru setkali s *dvojím přístupem*. V prvním používá vědecký komunismus pojem zájmů k označení „zaměřenosti“ praktické společenské činnosti lidí – konkrétních tříd, společenských vrstev a skupin, která je určena jednak jejich objektivním postavením ve společenském životě, jednak jejich odrazem v ideologických formách. V takovém pojetí je třeba chápat zájmy dokonce jako něco, co je ve srovnání s potřebami všeobecnější, co je přesahuje.

Při snahách teoreticky upravit vztahy mezi zájmy a potřebami pro praktickou řídicí činnost jsme považovali za účelné opírat se o pojem zájmů široce uznávaný v psychologické odborné literatuře:² „Když něco dosáhne nějakým způsobem určitého významu pro člověka, pak to může vyvolat jeho zájem, to znamená specifickou zaměřenost osobnosti... Zájem je v psychologickém smyslu slova zcela specifické zaměření osobnosti, které je konečkonců podmíněno pouze vědomím jejich společenských zájmů.“³

Vycházíme-li z takového pojmu zájmu, zdá se účelné rozlišovat potřeby a zájmy v tom smyslu,

1. že potřeby mají s ohledem na své objekty relativně větší všeobecnost a neurčitost, zatímco zájmy se vždy vztahují na velmi konkrétní objekty;
2. že v subjektech zájmů je vždy možné prokázat výraznější intelektuální vědomí, a to i s ohledem na důvody zaměřenosti k určitým objektům.

V druhém přístupu potřeby a zájmy do sebe navzájem plynule přecházejí, tvoří dialektickou jednotu:

1. Potřeby, např. umělecké potřeby, se mohou přeměnit v konkrétní zájmy, popřípadě se v nich projevovat.
2. Na druhé straně speciální zájmy vedou k upevnění potřeb, popřípadě k vytvoření nových potřeb (např. uměleckých). V na-

² Viz zvláště Rubinstein, S. L.: *Grundlagen der allgemeinen Psychologie*. Berlin 1958; Döbler, M.: *Triebkraft Bedürfnis*. Berlin 1969; Klotsch, H.: *Zur Dialektik von Bedürfnis, Interesse und Ziel im Sozialismus*. Deutsche Zeitschrift für Philosophie No. 2 1972; Hiebsch, H. – Vorweg, M.: *Führung in die marxistische Sozialpsychologie*. 1968; Löffler, D.:

Literarische Interessen. Weimarer Beiträge No. 10/1972; Sommer, D. – Walter, A.: *Versuch über den gesellschaftlichen Charakter ästhetischer Bedürfnisse*. Weimarer Beiträge No. 11 1971.

³ Rubinstein, S. L.: *Grundlagen der allgemeinen Psychologie*. Berlin 1958, s. 774.

šem výzkumu byl tento problém konkrétně zkoumán na příkladu vztahů mezi dělnickou třídou a umělci a bylo prokázáno, že například velmi obecná světonázorově ideologická potřeba vyhovět normám socialistického pospolitého života ovlivnila vznik vazeb mezi pracovními kolektivy a konkrétními umělci, což pomáhá vytvářet konkrétní zájmy o zcela konkrétního umělce a jeho dílo a může vést k vytvoření všeobecných uměleckých potřeb a rozvinutějších vztahů k umění vůbec. *Potřeby* jsou *relativně určité*, pokud okruh specifických objektů a specifických subjektů vyvolává zcela určité potřeby — potřeby produktivní práce, potřeby světového názoru, potřeby oddechu a uvolnění atd. Potřeba zábavy a uvolnění může být jistě uspokojena rozličným způsobem (prací na zahradě, sportovní činností, četbou zajímavé knihy), nemůže však být uspokojena jakýmkoli způsobem. Sociologické výzkumy vypovídající o preferenci uměleckých rozhlasových programů zábavného charakteru před symfonickou hudbou například ukazují konkrétní promítnutí této všeobecné potřeby oddechu. *Potřeby* jsou *relativně neurčité*, pokud velký okruh velmi odlišných objektů (činností, vztahů atd.) může rozvinout a uspokojit určité potřeby. Pro znázornění složitosti věci by bylo možné zvolit tentýž příklad (totiž funkci „zábavné hudby“ a symfonické hudby) jako doklad pro relativní neurčitost potřeb. Pro určité subjekty v konkrétních pracovních a životních podmínkách může totiž i symfonická hudba působit zábavně, k jejich uvolnění.

Z relativní určitosti zájmů a z relativní neurčitosti potřeb nemůžeme jednoduše vyvozovat, že *povšechně* vyhraněné zájmy demonstrují *vyšší* kulturní úroveň osobnosti. Zájmy jsou „nadřazeny“ potřebám vzhledem k intelektuálně vyhraněnému vědomí subjektu a konkrétní určitosti objektu. Tato určitost však také zahrnuje nebezpečí omezenosti, jednostrannosti a nepohyblivosti při změnách pracovních a životních podmínkách (vysoce vyvinutý zájem o tvorbu jen *jednoho* umělce, který nevyústí do všeobecnějších kulturních potřeb, nepodporuje je ani je nestimuluje, je pouze velmi úzkým a jednostranným

spojením s uměním). Relativní všeobecnost a neurčitost potřeb představuje sice na jedné straně větší možnosti deformace potřeb — povrchního uspokojování — na druhé straně však umožňuje vznik velmi mnohotvárných zájmů a bohatých vztahů k různým okruhům sociálního života a socialistické kultury. Další rozpracování tohoto problému je nesporně mimořádně důležité pro uspokojování a rozvoj socialistických kulturních potřeb v dělnické třídě.

Konkrétní sociální činnost dělnické třídy v materiální produkci, vědeckém bádání, umělecké tvorbě, politicko-sociálním jednání a potřeby, které zde vznikají, jsou vyjadřovány, uspokojovány a rozvíjeny, představují podle dosavadního stavu našich poznatků vždy konkrétní, rozmanité členěné jednotky práce a užívání, produkce a spotřeby (recepcce), odrazu a praktického jednání, které musí být sociologicky zkoumány, světonázorově hodnoceny a pomocí řídicích politických činností stimulovány a podporovány.

Neboť právě z této komplexnosti sociálních obsahů potřeb vyplývá možnost probouzet potřeby velmi různorodými činnostmi a uspokojovat je různorodými konkrétními objekty.

Specifika kulturních potřeb

Všeobecné podstatné rysy potřeb se projevují v kulturních potřebách zvláštním způsobem. Samozřejmě, exaktní vymezení toho, co rozumíme kulturní potřebou, je úzce spojeno s pojetím podstaty kultury a s nynějším stavem diskusí o pojmu kultury.

Při řídicích politických opatřeních směřujících k rozvoji a uspokojování socialistických kulturních potřeb je nutné chápat socialistickou kulturu jako velmi obsáhlý, s politickým a ekonomickým životem úzce spjatý jev, do něhož spadají společenské procesy, vztahy, činnosti a výsledky lidské činnosti, pokud mají určitou kvalitu — manifestují rozvoj tvůrčích, tělesných a duševních schopností dělnické osobnosti, popřípadě sociální tvořivosti dělnické třídy, a podporují tuto tvořivost, jakož i sociální blahobyť, který je s ní dialekticky spjat.

Takto pojímaná kultura se projevuje v určité kvalitě životních podmínek a v jejich vztahu k rozvoji osobnosti a třídy vůbec. Socialistická kultura je určována postavením dělnické třídy jako politicky vládnoucí třídy, jako socialistického vlastníka, jako produkující a kulturně se vyvíjející třídy. Vycházíme-li z takového širokého pojetí kultury, musíme nutně určit kulturní potřeby jako potřeby vyvolání a praktického užívání, jakož i duševního osvojování kulturních hodnot s cílem rozvinout produktivní tělesné a duševní schopnosti dělnické osobnosti, pracovního kolektivu, dělnické třídy celkově a vytvořit dispozice k osobní a kolektivní sociální tvořivosti.

V takové definici kulturních potřeb vycházíme z axiologického aspektu pojmu kultury, vedle něhož je třeba jak při konkrétní analýze stávajících potřeb, tak při řídicích politických činnostech přihlížet i k strukturálnímu a genetickému aspektu. Jinak řečeno, musíme se jednak ptát, kdy a jak by mohly vzniknout principiálně kulturní potřeby, jednak exaktně definovat jejich vždy historicky konkrétní vztah k rozvoji socialistické kultury a životního způsobu.

V tomto pojetí se setkáváme s kulturními potřebami ve všech okruzích sociálních činností dělnické třídy. V souvislosti s tím je teoreticky i prakticky zajímavá otázka, v čem vidíme podstatné kritérium pro posuzování kulturních potřeb a jejich vztahu k historicky konkrétnímu a nutnému rozvoji socialistické kultury.

Pracovní hypotéza hodnotící definice považuje za rozhodující kritérium socialistických kulturních potřeb tu skutečnost, že jejich uspokojování a rozvoj vede ke zvyšování sociální aktivity socialistických osobností a kolektivů při dalekosáhlé politické, ekonomické a kulturně ideologické výstavbě socialismu.

Taková všeobecná definice vyžaduje, aby byly konkrétně analyzovány sociální činnosti, které jsou v období socialistické výstavby dělnické třídě vlastní, a to z dvojího hlediska:

- jako pramen socialistických kulturních potřeb dělnické třídy;
- jako oblast, v níž se musí projevit obo-

hacení socialistické osobnosti, dosažené rozvojem a uspokojováním kulturních potřeb, vedoucím k osvojení sociálního bytí dělnické třídy a „obohacení“ tohoto bytí vlastními činnostmi.

Naše výzkumy potvrdily, že rozlišování charakteru a obsahu práce a konkrétní analýza obou má základní význam pro zjišťování podstatných mechanismů a kořenů socialistických kulturních potřeb. Vzhledem k tomu, že práce v materiální výrobě je základní sférou, v níž vznikají socialistické kulturní potřeby, je nutné:

a) mít na zřeteli charakter práce v nejširším sociálním smyslu, tj. určující vlivy úhrnu společenských poměrů, v nichž se v naší socialistické společnosti uskutečňuje každá konkrétní práce;

b) přihlížet ke konkrétnímu obsahu, konkrétním technologickým, organizačním a funkčním zvláštnostem konkrétní práce, které tvoří určitý objektivní rámec pro rozvoj individuálních tvůrčích schopností osobnosti v konkrétní činnosti.

Nemůžeme správně přistupovat k otázce třídního charakteru kulturních potřeb dělnické třídy, nebudeme-li vycházet z této dialektiky sociálního charakteru a konkrétních podmínek práce.

Charakter práce určuje třídní charakter kulturních potřeb dělnické třídy především v tom směru, že jsou to potřeby svázané s výrobou v moderním velkoprůmyslu a že z ní vyvěrají. Poněvadž vlivy moderních výrobních sil a z nich vyrůstající dělby práce jsou určovány, popřípadě zprostředkovány výrobními vztahy, politickou nadstavbou a obsahem společenského vědomí, existuje v různých etapách uskutečňování historického poslání dělnické třídy řada sociálních, politických a ideologických rozdílu při rozvoji kulturních potřeb této třídy.

V tomto kontextu určuje charakter práce prokazatelnou dominanci potřeb obohacení kvalifikace, vysoké nároky na kvalitu, racionalitu a efektivnost pracovních a životních podmínek i kulturního života.

Z charakteru moderní velkovýroby v socialistických podmínkách a s tím spjatým vědomím vlastnictví vyplývají také třídně typické potřeby znalostí všeobecnějších souvislostí. To se týká jak zvláštního vý-

znamu vlastní práce, tak všeobecných politických a ekonomických problémů. Ze spolupráce výrobců zbavených vykořisťování vyplývají potřeby morálních vztahů hodnotících osobnost a její sociální chování podle toho, co společensky užitečného je tato osobnost s to vykonat jak pro sebe, tak současně pro společnost.

Tyto souvislosti vlivů působících na vznik socialistických kulturních potřeb dělnické třídy mohou být považovány ve značné míře za třídně typické. Jak dalece se tyto kulturní potřeby stanou i skupinově a individuálně typickými pro všechny příslušníky dělnické třídy, je podle výsledků našich výzkumů určováno:

1. konkrétním obsahem práce, takovými faktory, jako jsou stupeň mechanizace, fyzické a psychické zatížení, pracovní doba, požadavky na znalosti a schopnosti;
2. konkrétními vztahy v pracovním kolektivu a v něm existujícím speciálním „kulturním prostředí“.

Obtížnost práce, psychické a fyzické zatížení rozhodují v neposlední řadě o tom, zda se například potřeba zotavení projevuje převážně ve formě potřeb jídla, pití a spánku, či ve stále charakterističtější formě potřeby spojení tělesného pohybu v přírodě s jinými kulturními aktivitami.

Je současně třeba přihlížet k tomu, že konkrétní pracovní podmínky a v ještě větší míře jimi koneckonců určované životní podmínky působí nejen bezprostředně, tj. v každodenní empirické zkušenosti dělnické třídy, nýbrž také zprostředkovaně skrze ideologicko-politické a kulturní komunikace a především skrze různé formy politicko-ideologické práce strany, kulturně výchovné aktivity státu a společenských organizací i činnosti speciálních kulturních zařízení. Toto působení politicko-ideologických a kulturně výchovných aktivit může (jak ukázal i náš výzkum ve znárodněném kombinátu *Otto Grotewohl* v Böhlenu) vést i v přibližně stejných podmínkách — vzhledem ke konkrétnímu obsahu práce — i k velmi rozdílným výsledkům při rozvoji socialistických kulturních potřeb v jednotlivých pracovních kolektivech.

Pouze tehdy, hodnotíme-li všechny faktory v jejich komplexnosti (konkrétní obsah práce, konkrétní sociální a ideologické vztahy v kolektivech, konkrétní politicko-ideologická a kulturně výchovná práce, vzor mistra, vedoucího pracovní čety), můžeme podle okolností vysvětlit protikladný rozvoj socialistických pracovních kolektivů, popřípadě ovlivňováním tohoto komplexu faktorů postupně změnit jejich speciální „kulturní prostředí“.

Naše výzkumy ukazují, že je třeba brát v úvahu tyto „zprostředkující faktory“:

1. Zcela konkrétní sociální podmínky, v nichž žijí a pracují určití jednotlivci a sociální skupiny — počínaje konkrétním charakterem práce přes poměry rozdělování až po konkrétní účast na politicko-sociálním životě. Do těchto podmínek patří také konkrétní sociální a kulturní úroveň rozvoje území (města nebo venkova), individuální příjem a příjem rodiny, nabídka služeb a spotřebního zboží atd.

2. Individuální a kolektivní obsahy vědomí a hodnotové představy, které se vytvářejí pod vlivem těchto konkrétních pracovních a životních podmínek. Sem patří například určité tradice, ale také snahy třídního protivníka o ideologickou diverzi, jeho hodnotová kritéria, podle nichž je sociální status člověka určen „vlastnictvím“ určitých materiálních statků a statusových symbolů. Patří sem působení masových sdělovacích prostředků, osobních a příbuzenských vztahů atd.

3. Vědomé ideologické, kulturně výchovné aktivity marxisticko-leninské strany, odborů, socialistického státu.

Kulturně estetické potřeby

Právě tak jako je nutné vyvarovat se úzkého omezování socialistických kulturních potřeb v dělnické třídě na určitý vztah k umění a literatuře, je nesprávné ignorovat podstatnou a důležitou roli, kterou mají uvnitř socialistických kulturních potřeb socialistické potřeby umění a ještě všeobecněji kulturně estetické potřeby pro rozvoj socialistických osobností a pro zvyšování kulturní životní úrovně dělnické třídy. Této otázce je v našich výzkumech věnována značná pozornost.

Vycházeli jsme z předpokladu, že je třeba definovat kulturně estetické potřeby jako potřeby tvorby estetických hodnot a jejich prožívání.

Taková definice kulturně estetických potřeb musí přihlížet ke skutečnosti, že estetické osvojování skutečnosti a vytváření estetických hodnot je:

1. zakotveno v bezprostřední praktické změně skutečnosti jako jeden z jejích momentů, a to při materiální výrobě jako *praktickém estetickém osvojování skutečnosti*;
2. součástí rozvoje a estetické kultivace člověka a jeho vztahů v reálném životním procesu;
3. součástí „duševní“ produkce v podobě umělecké tvorby, ve vytváření a přijímání uměleckých děl jako výtvorů, v nichž jsou „zpředmětněny“ výpovědi o lidech, o jejich sociálních vztazích, o jevech skutečnosti, které jsou pro ně významné.

Pracovní a životní prostředí utvářené „podle míry krásy“ je — právě tak jako mezilidské vztahy — prožíváno jako smyslově a emocionálně uchopitelné vyjádření lidských produktivních schopností a skutečně humánních sociálních vztahů ve všech oblastech našich praktických sociálních činností.

Umělecká díla jsou naopak jako nositelé uměleckých výpovědí ideálně a emocionálně splněné estetické reality a estetické hodnoty.

Nebudeme se na tomto místě zabývat přechodem mezi praktickoestetickým a uměleckoestetickým osvojováním skutečnosti. Jde nám především o otázku, jaký zvláštní společenský význam mají estetické potřeby jak v oblasti praktickoestetického, tak v oblasti uměleckoestetického osvojování skutečnosti, a v přechodu mezi nimi.

V estetickém osvojování skutečnosti hrají bezpochyby důležitou roli velmi diferencované emocionální faktory. To platí jak pro estetické tvarování výrobků, tak pro uměleckou tvorbu na jedné straně, a pro působení esteticky utvářeného prostředí a uměleckých děl na socialistickou osobnost a její vědomí na straně druhé. J. R. Becher to vyjádřil velmi pregnančně:

Umění neformuje pouze naše vědomí, nýbrž také naše podvědomí. Proto si pouze do jisté míry uvědomujeme uměleckoestetické a praktickoestetické účinky také racionálně.

Při výzkumech se pak může stát, že verbální otázky, které mají vypovídat o estetických potřebách — jako například estetické utváření pracoviště, umělecké potřeby — zůstávají bez odpovědi nebo jsou zodpovídaný negativně, protože tyto potřeby sice existují, avšak nejsou dosud vyhraněně vyjádřeny jako estetické. Jestliže například 20 procent respondentů prohlásí, že nemá potřebu umění, neznamená to rozhodně, že vůbec neposlouchá hudbu v rozhlase nebo nechce vidět žádné televizní hry či filmy. Zde ještě musíme zjemnit naše výzkumné metody, diferencovat je a snad také přisuzovat větší váhu pozorování a analýze praktického chování.

Setkali jsme se také s dalším problémem: Poněvadž umělecká díla představují specifickým způsobem bezprostředně ideologii, avšak estetické utváření spotřebního předmětu nebo objektivních pracovních podmínek se zdá být podřízeno praktickému účelu, má se často za to, že setkání s uměním a potřeby umění prý mají „automaticky“ vyšší význam pro výchovu socialistické osobnosti než praktickoestetické utváření životního a pracovního prostředí.

To je ovšem omyl, který má své negativní důsledky. Vlastnosti předmětů utvářejících prostředí, jako jsou prostorové uspořádání, rozdělení a rozčlenění ploch, barevnost a plastičnost, působí esteticky jako podmínky pracovního a životního procesu. Estetické utváření prostředí jako umělecké osvojování skutečnosti působí prostřednictvím smyslu a emocí, názorných představ a fantazie na naše myšlení a vůli. Formuje a mění náš vnitřní model skutečnosti, zprostředkuje a organizuje kooperativní, popřípadě komunikativní vztahy mezi jednotlivci, sociálními skupinami a třídami podle zákonů a norem vládnoucího způsobu výroby a života, inspiruje sociální aktivity osobností a kolektivů.

Je sice pravda, že za určitých okolností na nás může jednotlivé umělecké dílo působit silněji než jednotlivý esteticky utvářený jev našeho objektivního prostředí —

například dům, v němž bydlíme, jídelna socialistického velkopodniku atd. Toto objektivní prostředí však působí na nás mnohem častěji, prakticky vlastně v každém okamžiku naší práce a našeho života.

Proto je nutné:

1. překonat existující disproporce ve vývoji marxisticko-leninské estetiky, poznat oblasti užití marxisticko-leninské estetiky v její mnohotvárnosti a rozsahu a uplatnit ji pro rozvoj socialistických osobností;

2. považovat dialektický vztah mezi praktickoestetickým postojem k pracovním a životním podmínkám na jedné straně a uměním na druhé straně za jeden ze stěžejních bodů teoretických výzkumů a praktických rozhodování při řízení;

3. komplexně využívat jak estetického utváření pracovních a životních podmínek, tak umělecké kultury socialismu v její jednotě a rozmanitosti k rozvíjení socialistických osobností, k vytváření socialistických kolektivních vztahů i jako nástroje v ideologickém třídním boji se státně monopolistickým kapitalismem;

4. komplexně rozvíjet estetické potřeby.

Předpokladem pro splnění těchto záměrů je vyjasnění otázky, s níž jsme se setkali v průběhu našich výzkumů a jež se prakticky objevuje ve všech publikacích s podobnou problematikou. Je to otázka týkající se vztahů mezi schopnostmi a potřebami, které se vytvářejí při praktickoestetickém osvojování skutečnosti, a smyslem pro umění, pochopením umění, potřebami umění.

Praktickoestetické a uměleckoestetické osvojování skutečnosti musíme chápat jako dialektickou *jednotu rozdílnosti*. Pokud tyto dvě složky tvoří *jednotu*, pak jsou estetickopraktickým osvojováním skutečnosti vytvářeny takové schopnosti a potřeby osobnosti, které lze nazvat uměleckoestetickými. A naopak, smysl pro umění a potřeby umění podporují estetický vztah k praktické životní skutečnosti, vytvářejí určité estetické nároky. Nejvýrazněji se s tímto vzájemným působením setkáváme v současné kulturní praxi v estetických nárocích na kulturní zařízení, která jsou materiálně technickou základnou pro divadelní představení a koncerty, pro lidové umělecké činnosti atd., v nárocích

na budování kulturních domů, koncertních sálů, divadel atd.

Proto by také estetická komponenta socialistické kultury práce neměla být považována pouze za pracovní psychologickou otázku, za jakési opatření, které „zmiňuje“ určitou monotónnost v denním chodu práce pomocí rozmanitého a esteticky přitažlivě utvářeného bezprostředního pracovního prostředí. Je rovněž eminentně ideologickou otázkou, chápeme-li prostředí prožívané jako pěkné nejen racionálně jako „naše prostředí“, nýbrž také smyslově emocionálně pozitivně prožíváme „lidský vztah“ objektivních pracovních a životních podmínek zcela osobně.

Kulturně estetické a praktickoestetické osvojování skutečnosti tvoří nejen dialektickou jednotu, nýbrž i rozdílnost.

V praktickoestetickém utváření životního prostředí prožíváme bezprostředně „zřejmě“ lidský vztah praktických sociálních vztahů, právě tak jako objektivních podmínek práce a života. Umělecká díla nám dávají specifické ideální výpovědi o těchto vztazích. Do nich vstupují zprostředkovaně bezprostřední, praktické a současně politické, sociální a morální vztahy lidí.

Tím je podmíněna skutečnost, že neexistuje automatismus v tom směru, že by výkony v praktickoestetickém osvojování skutečnosti a jim odpovídající potřeby automaticky vyvolávaly rozkvět umění, rozvinuté umělecké potřeby a rozvinutý smysl pro umění. Vysoce rozvinutý kapitalismus je z důvodu zisku dokonce ochoten vyvíjet velké úsilí pro estetické utváření pracovních podmínek a výrobků, současně se však jeho antihumanistická podstata projevuje v úpadku umění, ve ztrátě humanistického obrazu člověka, v deformovaném rozvoji uměleckých potřeb. Estetické utváření prostředí, které „samo o sobě“ může mít pozoruhodné výsledky, je v podstatě nástrojem k zamlžování vykořisťovatelských vztahů. Potřeby umění v dělnické třídě vyrůstají nejen z utváření prostředí, nýbrž z politických a ideologických vztahů třídně uvědomělého proletariátu v boji proti kapitalistickému vykořisťování a ideologické manipulaci.

Naproti tomu v naší společnosti může politické uvědomění, pochopení objektivní nevyhnutelnosti určitých pracovních podmínek, jež lze i esteticky hodnotit jako negativní, a pochopení společenské významnosti práce vést — v kontextu kulturně uměleckých aktivit v oblasti nebo v podniku — k relativně rozvinutým potřebám umění.

Vztahy mezi praktickoestetickým a uměleckoestetickým osvojováním skutečnosti je třeba vidět diferencovaně. vzhledem k zprostředkování konkrétními sociálními, politickými a ideologickými vztahy dělnické třídy souhrnně i konkrétními pracovními kolektivy a osobnostmi zvláště.

Pro praktické řízení společenských, především kulturních procesů z toho vyplývají tyto důsledky:

1. Je nutné pečovat o komplexní estetické utváření objektivních pracovních a životních podmínek a o umělecký život.

2. Současně je třeba přihlížet k aktivní, zpětně působící funkci jevů společenského vědomí, mezi nimi i umění.

Závěry

V nejobecnější formě můžeme potřeby umění chápat jako dialektickou jednotu potřeb tvořit umění a receptivně si je prisvojovat.

Umění, s nímž se setkáváme v jeho vnější podobě a na první pohled jako se sumou uměleckých děl, představuje ve skutečnosti dialektickou jednotu rozmanitých procesů umělecké tvorby a recepce umění, v jejichž rámci vstupují umělci tvůrci a příjemci umění do rozmanitých sociálních vztahů, odrážejí je, hodnotí je atd. Umělecká díla jsou specifické, totiž esteticky utvářené ideální průsečky rozmanitých sociálních vztahů.⁴

Jedná se o to, že na jedné straně jsou umělecká díla ztvárňována umělcem jakožto umělecké výtvořky a v této podobě existují objektivně (nepřehlédneme zde k dramatickému umění, hudbě a baletu) v podobě dané jim umělcem, na druhé straně mají vždy pro konkrétní publikum

konkrétní estetický ideálně emocionální obsah, který nevyplývá z fyzické podoby uměleckého výtvořky, nýbrž ze vztahů podmínovaných konečnými objektivními sociálními vztahy, ze vztahů mezi výpovědí díla a jeho publikem v konkrétní epoše.

Při konkrétních řídicích politických aktivitách zaměřených na rozvoj a uspokojování socialistických potřeb umění je tedy nutné vycházet z toho, že jak v umělecké tvorbě, tak v recepci umění jakožto vždy specifické, velmi *komplexní* lidské činnosti či duševní aktivitě jsou dialekticky přetvářeny:

1. *Lidský vědomý odraz skutečnosti* jakožto dialektická jednotka poznání a hodnocení, v nichž hrají převažující a určující roli *specificky* estetické způsobnosti a schopnosti — estetické vnemy a pocity, estetické názorné myšlení.

2. *Lidské snažení a schopnosti měnit skutečnost*. To se může projevat jednak ve schopnosti zvládnout umělecké tvůrčí prostředky v tvůrčím procesu a v radosti z vytvořeného díla, jednak v tom, že umělci ve svém díle jako uměleckém odrazu a současně estetickém modelu skutečnosti *ideálně* předjímají nebo „přehrávají“ žádoucí *změny skutečnosti* a člověka. Poněvadž umění je jev ideologického života společnosti, je toto ideální předjímání změny skutečnosti, které působí tvořivě na vědomí a orientačně na jednání, přesahujícím momentem v umělecké tvorbě. Toto je třeba zdůraznit, současně je však třeba přihlížet k druhé stránce problému. Praktické řídicí zkušenosti v oblasti umělecké tvorby a její propagace ukazují, že dělnická třída jako produktivně činná třída se prostřednictvím spoluprožívání obtíží při tvorbě uměleckého díla sblíží s uměním daleko více a že tímto způsobem tedy mohou být rozvíjeny potřeby umění.⁵

3. *Lidský prožitek z bohatství produktivních lidských schopností*, smyslově objektivně rozvinutý v produktech a výsledcích lidské činnosti.

⁴ Podrobněji viz E. John — E. Lippold — M. Rammner: *Kunst und sozialistische Bewusstseinsbildung*. Berlin 1974.

⁵ Touto otázkou se zabývá disertace U. Burggra-

fově O vztazích partnerství mezi umělci a dělnickou třídou (Karl-Marx-Universität Leipzig). Výsledky výzkumů budou zveřejněny v připravované knize.

Tyto svou strukturou již velmi komplexní lidské činnosti tvoří v umělecké činnosti *specificky* dialektickou jednotu, která je *určována* právě tím, že umělecká díla jsou *primárně* jevy společenského vědomí, estetické zobrazení skutečnosti.

Potřeby umění v plném a bohatém smyslu tohoto slova, které se projevují v úsilí o vlastní uměleckou tvorbu a recepci uměleckých děl v podobě různých konkrétních uměleckých zájmů, se vyhraňují teprve tehdy, prožíváme-li umělecky produktivní a receptivní činnost jako hodnotu, zjistíme-li, že umění může zcela zvláštním způsobem uspokojovat celý komplex potřeb.

Pro toho, pro něhož je umění pouze informací o poznání, je umělecké dílo lehce nahraditelné vědeckými informacemi. Ten, kdo prožívá podoby umění *pouze* jako vzory pro praktické jednání, může najít zcela plnohodnotnou náhražku v praktických příkladech nebo výrociích teoreticky formované ideologie. Ten, kdo vidí v umění *pouze* naplnění času a zábavu, může nahradit umělecký zážitek zcela jinými, stejně zábavnými činnostmi.

Díky komplexnímu charakteru socialistických potřeb umění působí jejich rozvoj a uspokojování opět zpětně velmi komplexně na rozvoj socialistických osobností a sociální tvořivosti dělnické třídy v historicky konkrétních podmínkách. Rozvíjíme vztah dělnické třídy k umění nikoli pro

umění samé, nýbrž pro kulturní růst dělnické třídy a zvyšování její kulturní životní úrovně.

Uspokojování a rozvoj socialistických uměleckých potřeb a rozvoj a uspokojování socialistických kulturních potřeb vůbec je jedním z konstituujících elementů rozvíjení socialistické tvořivosti dělnické třídy pod vedením její marxisticko-leninské strany. Sociální tvořivost přitom chápeme v leninském smyslu jako zvláštní kvalitu společenského jednání třídy v období rozsáhlého politického, ekonomického a kulturního budování socialistické společnosti, kvalitu, která potencionálně existuje ve *všech* zvláštních činnostech socialistických osobností a kolektivů. Specifická míra této kvality spočívá ve vědomí odpovědnosti, skrze niž se celospolečenské významy promítají do individuálního jednání, do rozmanitých produktivních a sociálně významných činností. Spočívá v uskutečňování možností rozvoje osobností a kolektivu, které poskytuje společensky a individuálně určený akční prostor pro vědomou spoluúčast na společenském pokroku.

Vytváření socialistických kulturních potřeb je na jedné straně cílem kulturně politických a kulturně výchovných aktivit, na druhé straně je prostředkem k cíli vytvářet sociálně aktivní a tvůrčí socialistické osobnosti.